

Michael Brtnický

Evropská zahraniční politika v arabském Středozeří a její vztah vůči islamismu 1995–2011

Abstract

The primary aim of this work is the analysis of the relationship between European foreign policy in the area of Arab Mediterranean and Islamism. Under the terms of European foreign policy, the author believes both the foreign policy of the EU and member states' foreign policies are realized beyond the EU institutional framework. This work views the European Union and Islamism as structural powers. Structures in this context are comparatively stable organizational principles and rules, and structural power is endowed with the authority and capacity of setting down the rules of a game and determining how others will play this game. This approach enables European foreign policy, perceived in the conventional and structural foreign policy continuum in terms of Stephen Kukeleire's definition, to cover sometimes neglected foreign policy dimensions. Although within the framework of international relations theory, social constructivist theory is undoubtedly important for gaining an understanding, this concept does not relate to any of the structural approaches of other international relations theories. It concentrates on the relation of EU foreign policy to authoritative regimes in Arab countries, to the opposition powers - particularly those using Islamic symbolism – and to civil society. The case study dealing with the relation between European foreign policy and Tunisia is included. This study demonstrates the internal political dimension and inconsistency of European foreign policy in this area, where the accentuated priorities of respect to human rights observance and democratization have become victims of the growing trend of

securitization and proclaimed stress on stability hiding cooperation with the authoritative regimes.

Key words: European Union, Mediterranean, foreign policy, authoritarian regimes, Islamism, Tunisia

1. Úvodem

„Která jiná země se může pochlubit, že v uplynulém půlstoletí tolik postoupila na cestě k pokroku, toleranci a rozumu. Je velkou zásluhou prezidenta Ben Alího, že pokračuje po této cestě, aniž by se dal odradit nejrůznějšími překážkami [...] aniž by se dal zastrašit fundamentalismem, který je naším společným nepřítelem, aniž by se dal zastrašit tmářstvím, fanatiky.“ Tato slova chvály pronesl francouzský prezident Nicolas Sarkozy při oficiální návštěvě Tuniska v dubnu 2008.¹ Francouzský prezident svým vystoupením mimoděk vystihl podstatné rysy evropské zahraniční politiky v oblasti jižního a východního Středozeří, kterými bylo spoléhání se a závislost na tamních autoritativních režimech a obava z politického islámu jakožto a priori politicky, sociálně a kulturně negativní síly. Bylo proto velmi symbolické, když vlnu dramatických politických změn v severní Africe a západní Asii započal v lednu roku 2011 pád bývalého tuniského prezidenta Zín ud-Dína Ben Alího.

Státy v arabském Středozeří od té doby zažívají lidové protesty, taktické ústupky režimů, násilnou represí, přímé boje i revoluce, a to vše se slévá do přediva událostí, které je v arabském prostředí nazýváno „probuzením“. Bez ohledu na nejistý finální výsledek *intifád* můžeme konstatovat, že rok 2011 ukončil jedno období evropské zahraniční politiky ve Středozeří. Periodu, která započala v listopadu 1995 mezivládní konferencí v Barceloně, stále ovlivněnou atmosférou období po konci studené války a pády autoritativních režimů ve střední a východní Evropě, Latinské Americe a subsaharské Africe. Celková politická a společenská atmosféra této doby byla příznivě nakloněna politické demokratizaci a ekonomické liberalizaci. Autoritářství arabských států² a jejich ekonomická a společenská stagnace z nich činily přirozený cíl liberalizační a demokratizační

vlny. Tento dojem navíc podtrhovaly krize v Alžírsku a Egyptě, kde opozice násilně konfrontovala vládnoucí režimy, které se zdály být před zhroucením.³

Jevilo se tedy velmi potřebné rozvinout komplexní zahraničněpolitickou agendu vůči arabským zemím jižního a východního Středozeří v zájmu jejich co nejméně problematické politické a ekonomické tranzice, poněvadž politická a ekonomická nestabilita v tomto prostoru může mít, vzhledem ke geografické proximitě⁴ a závislosti na dovozu fosilních paliv, závažné důsledky pro členské státy Evropské unie (EU). S odstupem téměř dvaceti let od startu Euro-středozeřího partnerství můžeme konstatovat, že transformace jižního a východního Středozeří, jak si ji Unie vytyčila za cíl své zahraniční politiky, se nezdařila. Jakou roli při tomto neúspěchu sehrála závislost na tamních autoritativních režimech a odpor k subjektům, které se mobilizovaly na základě islámské symboliky? Bylo vyloučení islamistických politických subjektů a islámské občanské společnosti z unijních aktivit slučitelné s cíli politické dimenze zahraniční politiky EU v jižním a východním Středozeří? Nebo se naopak stalo jedním z důvodů selhání politické dimenze evropské zahraniční politiky?

Předložená studie si klade za úkol napomoci objasnit tyto otázky analýzou vztahu evropské zahraniční politiky a islamismu v arabském Středozeří. Časově je vymezena počátkem Euro-středozeřího partnerství v listopadu 1995 a pádem autoritativního režimu v Tunisku v lednu 2011. První část práce je věnována charakteru evropské zahraniční politiky v *sousedství* EU, unikátního v soudobých mezinárodních vztazích. Druhá část textu pojednává o islamismu v prostoru jižního a východního Středozeří. Práce pojímá islamismus jakožto decentralizovanou strukturální sílu a tedy potenciálního konkurenta evropské zahraniční politiky. Jsou definovány základní aspekty islamismu a analyzován vztah EU k tomuto politickému, sociálnímu a kulturnímu proudu a dopady tohoto vztahu na evropské iniciativy ve Středozeří. Poslední část tvoří případová studie analyzující politickou dimenzi evropské zahraniční politiky v Tunisku a důsledky ostrakizace islamistických sil Unii pro tuto politiku v Tunisku, která doplňuje předchozí kapitoly konkrétní kazuistikou. Autor zvolil případ Tuniska z důvodu vysoké úrovně kooperace

1) *Le Monde: Nicolas Sarkozy félicite la Tunisie d'avoir „autant avancé sur la voie de la tolérance“*, http://www.lemonde.fr/afrique/article/2008/04/30/nicolas-sarkozy-felicite-la-tunisie-d-avoir-autant-avance-sur-la-voie-de-la-tolerance_1040337_3212.html, 6. 9. 2013.

2) Podle zprávy organizace Freedom House pro období 1993–1994 byly všechny arabské státy v oblasti ohodnoceny jako „nesvobodné“ s výjimkou Maroka a Libanonu, které byly hodnoceny jako „částečně svobodné“ (Freedom House 1994, 677–678).

3) V Alžírsku vypukla krvavá občanská válka, jež si vyžádala životy asi 150 000 lidí, poté, co armáda v lednu 1992 zrušila volby, ve kterých evidentně vítězila islamistická Islámská fronta spásy. Egyptem otráasalo násilí skupinek militantů známých pod souborným názvem Islámská skupina (*al-gamáa al-islamíja*), přičemž egyptská vláda nakrátko ztratila kontrolu nad některými částmi země. Více například v Gilles Kepel (2002, 159–184 a 254–276).

4) A s ní úzce svázané hrozbě masové ilegální migrace.

mezi EU a touto zemí, existence autoritativního režimu porušujícího základní lidská práva, početné islamistické opozice vůči režimu, represemi zahnané do ilegality a, příznačně, prakticky bezproblémových vztahů v období 1995–2010.

2. Evropská zahraniční politika

Zahraniční politika byla po dlouhou dobu považována za doménu národních států, avšak po ukončení bipolárního soupeření studené války se svět ocitl v nové situaci, kde je pro státy stále obtížnější hájit svoje zájmy tradičními prostředky a ekonomická a politická integrace se v některých částech světa stala imperativem doby. Integrační projekt postoupil zdaleka nejdále na evropském kontinentu, kde překročil čistě ekonomickou dimenzi, a během minulých dvou dekád byla EU se vzrůstající tendencí považována za významného aktéra mezinárodních vztahů s vlastní zahraniční politikou, ač její pozice stále představuje analytickou výzvu vzhledem k tomu, že Unie není *plnohodnotným* státem a souběžně je vývojově dál než mezinárodní organizace (Hill a Smith 2005, 4).

V této práci pro analýzu evropské zahraniční politiky používáme teoretický koncept kontinua konvenční a strukturální zahraniční politiky od Stephena Keukeleireho. Ačkoliv v rámci teorií mezinárodních vztahů je sociální konstruktivismus pro tento přístup nepochybně důležitý, využívá perspektiv a náhledů i z jiných teorií mezinárodních vztahů. Věříme, že Keukeleireho koncept nám umožňuje zachytit a analyzovat specifický charakter evropské zahraniční politiky. Pod evropskou zahraniční politikou rozumíme zahraniční politiku EU i zahraniční politiku členských států, realizovanou mimo institucionální rámec Unie. Zahraniční politiku definujeme jako tu, která je zaměřena na vnější prostředí s úmyslem toto prostředí a chování aktérů v něm ovlivňovat. Tímto záměrem se zahraniční politika liší od vnějších vztahů, jež spočívají v pouhém udržování vztahů s vnějšími aktéry (Keukeleire 2008, 19).

Za dominantní dimenze zahraniční politiky jsou tradičně považovány stát a příslušné elity z hlediska aktérů, osobní, materiální a krátkodobé cíle a zájmy, za nejdůležitější je považován vojenský aspekt bezpečnosti a vojenské nástroje při její realizaci a pozornost je věnována aktuálním událostem, konfliktům a krizím. Nicméně v současné době, formované globalizací a nestabilitou spojenou s hledáním nového světového řádu po skončení studené války – umocněnou současnou globální ekonomickou krizí, je vzrůstající pozornost věnována i jiným dimenzím, které je třeba při tvorbě zahraniční politiky reflektovat, pokud má být zahraniční politika efektivní a konkrétní zahraničněpolitické aktivity úspěšné a to i v dlouhodobém horizontu.⁵

Tato identifikace dominantních a dalších dimenzí nám umožňuje vnímat zahraniční politiku jako kontinuum *konvenční* a *strukturální* zahraniční politiky, což usnadňuje postihnout její méně zjevné, avšak neméně důležité aspekty. Konvenční zahraniční

politika je koncentrována na státy a vztahy mezi nimi, na bezprostřední řešení konfliktů a krizí a vojenská síla je její nenahraditelnou součástí. V zásadě obsah konvenční zahraniční politiky odpovídá dominantním dimenzím zahraniční politiky, tak jak jsou uvedeny v Tabulce 1. Základním atributem konvenční zahraniční politiky je *relační síla* (*relational power*), což je schopnost aktéra A přimět aktéra B udělat něco, co by bez zásahu A neudělal (Keukeleire 2002, 12). Relační síla odpovídá tradiční definici moci ve většině sborníků mezinárodních vztahů a světové politiky (blíže viz Shimko 2008, 79; Goldstein a Pevehouse 2006, 57–61; Mingst 1999, 115–120).

Tabulka 1: Dominantní a další dimenze zahraniční politiky / Table 1: Dominant and other dimensions of foreign policy

	Dominantní dimenze zahraniční politiky	Další dimenze zahraniční politiky
Aktéři	Státy Elity Hlavy států, vlády, ministerstev zahraničních věcí, obrany Vládní aktéři	Nestátní aktéři, sítě Obyvatelstvo, společnost Další vládní aktéři Nevládní aktéři
Zájmy a cíle	Vlastní zájmy Momentální osobní zájmy Majetkové a vlastnické cíle	Kolektivní zájmy Zájmy ostatních Dlouhodobé osobní zájmy Cíle okolního prostředí Globální veřejný sektor
Bezpečnost	Vojenská bezpečnost Teritoriální/národní bezpečnost Sekuritizace	Nevojenská bezpečnost Globální bezpečnost Společenská bezpečnost Lidská bezpečnost Desekuritizace
Síla a schopnosti	Vojenské nástroje Materiální nástroje Hard power Relační síla	Nevojenské nástroje Nemateriální nástroje Soft power Strukturální síla
Pozornost	Aktéři, události, konflikty a krize Materiální aspekty (ekonomika, vojenská bezpečnost)	Nemateriální aspekty (identita, kultura, víra, názorová orientace, legitimita)

Zdroj: Keukeleire (2008, 20).

Naproti tomu základním atributem strukturální zahraniční politiky je *strukturální síla* (*structural power*). Strukturami se v tomto kontextu rozumí relativně stálé

5) Viz Tabulka 1.

organizační principy a pravidla hry a strukturální síla je „*autorita a kapacita stanovit pravidla hry a určit, jak budou ostatní tuto hru hrát*“ (Holsti 1995, 69). Strukturální zahraniční politika je pak definována jako ta, která, vedena po dlouhou dobu, se snaží ovlivnit či vytvářet trvalé politické, právní, socioekonomické, bezpečnostní, mentální a jiné struktury na různých úrovních: společenské, státní, mezistátní a regionální. Je to zahraniční politika produkující strukturální změny, zaměřuje se na trvale udržitelné ovlivnění relativně stálých rámců, ve kterých státy udržují vztahy s ostatními státy, se svými občany, se společenskými organizacemi a s dalšími aktéry – a to skrze ovlivnění pravidel hry i výběru hry samé (Keukeleire 2002, 14).

Konvenční a strukturální zahraniční politika nejsou v kontradikci – mohou se vzájemně doplňovat a mohou být na sobě i závislé. Obecně lze říci, že pro úspěšnou zahraniční politiku je třeba nalézt správný poměr a soulad mezi konvenční a strukturální zahraniční politikou. Příkladem úspěšné strukturální zahraniční politiky je například americká zahraniční politika vůči západní Evropě a podpora evropské integrace v první dekádě po druhé světové válce či evropská zahraniční politika vůči post-komunistickým zemím střední a východní Evropy od konce 80. let, které jsou od r. 2004 členskými státy Unie. Otazníky se stále vznášejí nad evropskou zahraniční politikou vůči zemím západního Balkánu. Toto unijní angažmá je ostatně příkladem vzájemně se doplňujícího vztahu mezi konvenční a strukturální zahraniční politikou – uplatnění strukturální zahraniční politiky bylo možné pouze po konvenčních zahraničněpolitických akcích Severoatlantické aliance, respektive Spojených států (Keukeleire 2008, 26).

Je zřejmé, že EU disponuje rozsáhlou strukturální silou a to jak v ekonomice, kde je její dosah skutečně globální, tak i v politice, kde se její vliv projevuje zejména v bezprostředním okolí, v *sousedství* Unie. To souvisí s instrumenty, jež Unie může rozehrát ve své strukturální zahraniční politice a mírou kondicionality, kterou může při prosazování svých zahraničněpolitických zájmů použít. Logicky je její strukturální síla různě intenzivní ve vztahu k Srbsku a dalším zemím západního Balkánu, ve vztahu k Turecku nebo ve vztahu k Ázerbájdžánu, Egyptu či Bělorusku. Zde je naprosto zásadní otázkou možné členství v EU. Pokud tu pro stát, vůči němuž je uplatňována strukturální zahraniční politika, existuje perspektiva budoucího členství v Unii, tak možnosti ovlivnění a importu struktur jsou pro Unii mnohem větší než v případě státu, u něž je posibilita budoucího přístupu předem vyloučena či je pouze v oblasti teoretických úvah. Slovy Evropské komise „*rozšiřování rozhodně bylo a je nejúspěšnějším zahraničně-politickým instrumentem*“ (Evropská komise 2003).

EU logicky není jedinou strukturální silou ve světové politice a ekonomice. Existují i další aktéři, kteří podporují politické, ekonomické, společenské a bezpečnostní struktury, jež formují mezinárodní kontext, ve které Unie operuje a ovlivňují tak vyhlídky úspěchu strukturálních zahraničních politik EU (Keukeleire 2008, 310). Unie tak místy čelí skutečné konkurenci ostatních strukturálních sil ve světě. Vedle Spojených států to jsou především státy skrývající se pod akronymem BRIC, tedy Brazílie, Rusko, Indie a Čína.

Avšak i státy, které mají v mnoha ohledech limitovanější možnosti, mohou provádět aktivní strukturální zahraniční politiku, jako například Saúdská Arábie.⁶

3. Islamismus jako strukturální síla

Kromě mezinárodních organizací a státních aktérů je třeba věnovat pozornost také decentralizované strukturální síle, jež je rovněž schopna být nositelkou rozličných struktur, která je známá pod souhrnným názvem islamismus. Vzhledem k silnému vlivu této strukturální síly v bezprostředním okolí Unie⁷ představuje islamismus jednu z největších výzev pro unijní zahraniční politiku v krátkodobém i dlouhodobém horizontu a to jak ve smyslu konvenčním, tak především ve smyslu strukturálním.

Obecný pojem islamismus, jako souborné označení všech projevů využívajících islámskou symboliku, může být poněkud matoucí. Subjekty využívající k politické, společenské a kulturní mobilizaci islámské symboly se v každém státě projevují jiným způsobem, v závislosti na historickém vývoji a místních politických, ekonomických, společenských a kulturních podmínkách. Islamistické strany, hnutí a skupiny vznikají v rámci konkrétních společností a států, přičemž do sebe vstřebávají lokální specifika. Proto souhrnný název islamismus slouží pouze k obecnému naznačení politického směru a společensko-kulturní tendence, mnohem větší vypovídající hodnotu má jeho další specifikace na marocký, alžírský, egyptský, libanonský a další islamismus.⁸ Tato různorodost je natolik očividná, že je na místě hovořit spíše o *islamismech* než o jednom, všezahrnujícím, *islamismu* (blíže viz Halliday 2005, 193–228; Ayoob 2005, 951–961). Přesto je možné pozorovat některé obecné tendence ve vývoji, rétorice a programatice islamistických

6) *Saúdská Arábie od 60. let 20. století provádí aktivní strukturální zahraniční politiku, která se soustředí na islámský svět a muslimy žijící v Evropě a Spojených státech* (Mandaville 2007, 158–159).

7) *A také uvnitř Unie samé, které je se svými 20 miliony muslimy stále významnější součástí islámského společenství – ummy* (Mandaville 2007, 292)

8) *Politická, ekonomická, sociální, historická a kulturní specifika jednotlivých islámských zemí determinují charakter islamistického proudu v dané zemi, bez ohledu na mnohdy internacionální rétoriku islamistických subjektů. Například politické projevy islamismu v Maroku nelze pochopit bez kontextu široké legitimacy stávající monarchie, jako existenciální zápas mezi islamisty a režimem v Alžírsku v 90. letech má své kořeny v budování post-koloniálního státu. I nadnárodní síť islamistických militantů, známá pod označením al-Qáida, je plodem sovětské invaze do Afghánistánu a specifické situace v některých arabských státech (především Saúdská Arábie, Egypt, Alžírsko) v 80. letech 20. století, kdy prudký pokles cen ropu narušil sociální stabilitu a kooptační možnosti zdejších režimů.*

formací, které nám umožňují vnímat jednotlivé islamistické subjekty jako součást širší množiny politických a sociálních aktérů v zemích s většinou muslimskou populací.

Nejdůležitější z těchto společných tendencí je přesvědčení, společné všem reprezentantům islamismu, že islám nabízí řešení pro současné problémy, jimž čelí obyvatelstvo ve státech obývaných muslimy, což v kontextu jižního a východního Středozeří znamená především politický útlak a ekonomickou, sociální a kulturní krizi. Toto přesvědčení se pojí s různou mírou skriptualismu, tedy doslovným lpěním na významu posvátných textů, která panuje v rozličných islamistických formacích. Islamisté odmítají předchozí paradigmaty rozvoje (socialismus, komunismus, kapitalismus, modernizace či sekularismus) jako importované a místo nich nabízejí vlastní řešení, odvozené z islámu, o jehož autentičnosti nemohou být pochyby. Islamismus tedy nabízí jednotlivcům a společnostem traumatizovaným evropskou koloniální expanzí a dominancí amerických a evropských struktur jejich vlastní, domácí řešení této nepříznivé situace. Zde je nutné zdůraznit, že islamisté se zpravidla nevymezují proti mnoha základním strukturám, od nichž svoji identitu odvozuje EU,⁹ ale spíše proti symbolickým kategoriím a ukazatelům euro-amerického vlivu (Burgat 2009, 618). Popularitu, legitimitu a prestiž reprezentantů islamismu v arabském Středozeří potvrdily jejich volební úspěchy po roce 2011, kdy dokázali zvítězit ve svobodných a soutěživých volbách v Maroku, Tunisku a Egyptě, významné zisky si připsali i v dalších státech.

Dalším důležitým prvkem islamismu je důraz na islámský právní systém, nazývaný šaría. Islamisté se snaží své struktury derivovat z islámské tradice, proto má šaría ústřední pozici v jejich programatice. Šaría nabízí právní rámec pro regulaci téměř všech oblastí lidského života, od politiky po každodenní chování jednotlivců, od ekonomiky a bankovníctví po společenské a rodinné vztahy. Politické, právní, socioekonomické a mentální struktury nesené a podporované islamismem jsou proto odlišné od těch, které podporuje EU. Struktury podporované islamismem zdůrazňují dominanci náboženství nad politikou, náboženských odpovědí nad nenáboženskými řešeními (Keukeleire 2008, 323).

Přes negativní nádechy, který si získala v Evropě a Spojených státech, je šaría chápána jako pozitivní síla, která chrání obyvatelstvo před libovůlí autoritářských vlád. V tomto kontextu postavení šarii v programatice islamistických formací značí nejen důraz na vlastní, islámské tradice oproti těm importovaným, nejen na náboženství oproti laicismu, ale i důraz na spravedlnost oproti zvlí a represí. Hledání vlastních sil a spravedlnosti leží v srdci islamistické agendy (Azzam 2006, 1120). V posledních letech lze pozorovat odklon některých politických subjektů, majících kořeny v islamismu, od ústřední role šarii směrem k uznání politického, společenského a kulturního pluralismu, což vede k úvahám o konci klasického islamismu a nástupu post-islamismu.¹⁰

Islamismus představuje v současném politickém, sociálním a kulturním vývoji států arabského Středozeří mocnou strukturální sílu a jako takový se stává konkurencí pro strukturální zahraniční politiku EU. Konvenční možnosti islamismu jsou spíše limitované. Důležitým rysem, který islamismus odlišuje od tradičních konvenčních a strukturálních sil je absence vedení či jasně definovaného centra, což však nezmenšuje jeho dosah, ani neznemožňuje označit islamismus za *decentralizovanou* strukturální sílu. Ta v sobě nese relativně stálé organizační principy a pravidla hry a v naprosté většině zmíněných států má autoritu a kapacitu stanovit pravidla hry a určit, jak budou ostatní tuto hru hrát, což je obzvláště patrné na společenské úrovni.¹¹ Specifický je svou mnohotvárností, jež je reflektována nejen existencí početných a organizačně i obsahově odlišných formací, mezi nimiž neprobíhá téměř žádná koordinace. Rovněž těžiště působení islamismu je neméně rozmanité a sahá od individuální a společenské úrovně po úroveň elit a států, sociální sítě a toky idejí a finančních prostředků se kombinují s jasně strukturovanými hierarchickými organizacemi, *soft power* a strukturální síla jsou místy doprovázeny užitím *hard power*, imateriální prvky jako identita a víra se spojují s prvky materiálními, jako jsou sociální služby nebo podpora drobného podnikání (Keukeleire 2008, 322). Společné přesvědčení islamistických subjektů o hodnotě islámu pro řešení současných problémů tedy není doprovázeno jejich jednotnou strategií a metodologie islamistických

10) Typickým příkladem je turecká Strana spravedlnosti a rozvoje (Adalet ve Kalkinma Partisi, AKP), která vznikla na troskách soudně zakázané islamistické Strany prosperity. Pod reformní vládou AKP se Turecko výrazně přiblížilo potenciálnímu členství v EU (blíže v Cinar 2006, 469–486).

11) Růst autority a kapacit islamismu na individuální a společenské úrovni je v oblasti jižního a východního Středozeří zřetelný především od 70. let minulého století. V mnoha případech jeho postup urychlily i aktivity autoritativních režimů, které ve snaze čelit islamistické konkurenci přistoupily k „soutěži v islamizaci“ stavbou mešit, islámských vzdělávacích institucí, posílením náboženského obsahu v masmédiích a okázalou zbožností svých špiček.

9) Jako je například demokracie, politický pluralismus, dodržování lidských práv atd.

formací osciluje od pietistických sdružení, zdůrazňujících osobní zbožnost a příkladný život, po standardní politické strany, účastníci se volebních klání a působících v legislativních a exekutivních funkcích, až po militantní skupiny, kladoucí důraz na globální ozbrojený boj proti symbolům euro-americké dominance.

4. Evropská unie a islamismus

Islamismus představoval v období 1995–2011 pro evropskou zahraniční politiku v oblasti jižního a východního Středozeří zásadní výzvu a také obrovské dilema. Letošní červenový vojenský převrat v Egyptě ukázal, že evropské dilema mezi podporou demokracie a odporem k islamismu je stále živé. Mezi představiteli EU i některých národních vlád sílilo do roku 2011 přesvědčení, že je nutné vypracovat komplexní strategii pro dialog a případnou spolupráci s islamistickými politickými subjekty a také s islámskou občanskou společností. Mnohým evropským představitelům bylo zřejmé, že islamisté jsou klíčem k dosahu zahraniční politiky EU na nevládní a společenskou úroveň téměř všech států v oblasti, vzhledem k nezastupitelnosti islamistů při definici mnoha imateriálních aspektů života daných společností a morálnímu kreditu, jež měli pro svou endogennost, nezkorumpovanost a zásadovou opozici vůči autoritativním režimům do *intifád* roku 2011. Avšak toto přesvědčení nebylo až do začátku „arabského jara“ následováno konkrétní politickou akcí a islamisté se nikdy nestali partnery v dialogu v rámci Barcelonského procesu a tak se vazby mezi EU a islamistickými subjekty omezily na váhavé, neformální a nekonzistentní kontakty a to pouze v případech, kdy byly posvěceny vládnoucími režimy (Kausch a Youngs 2009, 968–970).

Obzvláště strukturální komponent evropské zahraniční politiky nemohl být bez dialogu a spolupráce s islamisty efektivní, protože ostrakizace islamistických politických subjektů a islámské občanské společnosti, společně s kooperací a spřízněností s největšími protivníky řadových obyvatel arabských zemí – autoritativními režimy a Izraelem (Burgat 2009, 617), měla ničivý vliv na legitimitu EU jakožto zahraničněpolitického aktéra v arabských zemích. Na strukturální výzvu islamismu neexistuje konvenční odpověď. Přes tento očividný fakt se dialog (a tím více spolupráce) s islamisty stal obětí stále silnějšího trendu sekuritizace. Na tomto vývoji se jistě podepsala i atmosféra po teroristických útocích v New Yorku, Madridu a Londýně a následná, byť nedeklarovaná, logika islamismus = terorismus. Projevoval se tu však i zastřený, přesto jasně čitelný, záměr EU a některých členských států¹² omezit zahraniční politiku ve středozeří oblasti na *jádrové* zájmy Unie, tedy ekonomickou spolupráci a boj proti ilegální migraci

12) *Obecně řečeno – podporu demokratizace více zdůrazňují státy ze severozápadu EU – Velká Británie, skandinávské země a Německo, zatímco jižní státy (zvláště Francie a Španělsko) tíhnou k omezenějšímu přístupu z obav před rozsáhlou migrací (Carothers a Ottaway 2005, 6).*

terorismu.¹³ Takovýto záměr byl v kontradikci s původní transformační ideou evropských zahraničněpolitických iniciativ. Rovněž byl v kontradikci se zájmem obyvatel jižního a východního Středozeří, jímž nepochybně byl konec despotických, zkorumpovaných a represivních režimů, což nic nemohlo demonstrovat lépe, než sled událostí „arabského probuzení“ od počátku roku 2011. A byl i v rozporu se zájmy Unie, jejíž oficiální stanoviska poukazují na fakt, že existence a praxe autoritativních režimů generují politickou nestabilitu, násilí a odpor vůči nim, což ohrožuje i evropskou bezpečnost.

EU do roku 2011 několikrát deklarovala nutnost dialogu a spolupráce s umírněnými islamisty.¹⁴ Poprvé tak učinila roku 2004 ve svém dokumentu Strategické partnerství se Středozeřím a Blízkým východem, kde v části věnované politickému dialogu zdůraznila nutnost zapojení všech politických organizací a částí občanské společnosti, které jsou zaměřeny na nenásilné řešení problémů (Rada Evropské unie 2004). O rok později Strategie pro boj proti radikalizaci a rekrutování k terorismu podtrhla význam umírněných islamistů v boji proti ideologii al-Qáidy a jejich odnoží (Rada Evropské unie 2005). Deklarace Evropského parlamentu z května 2007 přímo vyzývá EU k tomu, aby poskytla podporu, mezi jinými, i umírněným islamistům v zájmu prohloubení a zrychlení tempa politických reforem v arabských zemích (Evropský parlament 2007). Vzhledem k tomu, že EU ve vztahu k islamistům přednostně zajímají otázky násilí, práv žen, demokracie a pozice islámského práva v jejich programatice (Wenger 2007, dostupné v Asseburg a Brumberg eds. 2007, 55), koptované islamistické strany se i z hlediska evropských programových priorit nutně jeví jako umírněné. Přesto realita zahraniční politiky EU neodpovídala deklarovaným pozicím.

Zahraněční politika EU pohlížela na islamismus jako na a priori negativní sílu, kterou je nutno ignorovat či přímo zadržovat, a nedůvěřuje obratu významné části islamistů směrem k demokracii a politické, společenské a kulturní pluralitě. V tomto ohledu se zahraniční politika EU liší od zahraniční politiky Spojených států – USA například považují marockou Stranu spravedlnosti a rozvoje za legitimního politického aktéra a dokonce před rokem 2011 ji zahrnuly do aktivit na podporu soutěže politických stran,¹⁵ což dokazuje, že Spojené státy jsou ochotné spolupracovat s islamisty, pokud je považují za umírněné. Naproti tomu EU, aniž by je přímo obvinila z nedemokratické agendy

13) *Nebo také jinými slovy – podpora autoritativních režimů výměnou za přírodní zdroje a stabilitu (blíže v Youngs 2006)*

14) *Islamistické subjekty označujeme v textu za umírněné, pokud uznávají politickou pluralitu a odmítají násilí jakožto legitimní prostředek vlastního politického boje. Neznamená to však, že odmítají násilí zcela – mohou ho například schvalovat v kontextu izraelsko-palestinského konfliktu.*

15) *National Democratic Institut: Morocco, <http://www.ndi.org/morocco?page=0%2C0>, 6. 9. 2013.*

či nepřipustných postojů, vyloučila kooptované islamistické strany i další islamistické politické subjekty z jakéhokoliv institucionalizovaného dialogu s představiteli opozice a občanské společnosti z arabských států jižního a východního Středozeří.

Nechť EU vést dialog a spolupracovat s islamistickými politickými subjekty odráží mýtus tzv. *třetí síly* v arabské politice (Burgat 2009, 628). Tento mýtus byl ze strany EU vytrvale podporován, ačkoliv bylo již mnoho let zřejmé, že jde do značné míry o přelud. Jeho jádrem bylo přesvědčení, že k autoritativním režimům existuje v arabských zemích jižního a východního Středozeří kromě islamistů i další, sekulární a předstávám EU plně vyhovující, alternativa v podobě liberálů a demokratické levice. Ve skutečnosti byly tyto politické síly marginální a často závislé na režimech, jak to potvrzují i vývoj po roce 2011.

Představitelům této *třetí síly* se podařilo monopolizovat si fóra dialogu mezi EU a opozicí a občanskou společností ze Středozeří, kde se vědomě podíleli na demonizaci islamistů, které vnímali jako konkurenci a ne jako partnery v boji proti autoritářství. Prostřednictvím některých osobností a sdružení zastupujících tzv. *třetí sílu* se účastnily dialogu mezi EU a opozicí a občanskou společností i zpravodajské služby autoritativních režimů, což jen podtrhlo nefunkčnost podobného dialogu pro demokratizaci arabských států. Vyloučením islamistů se pro EU výběr partnerů zredukoval na nepočtené skupinky, závislé na prostředcích EU a často říkající jen to, co evropští představitelé chtějí slyšet (Burgat 2009, 626). Tyto formace sice mohly sehrát důležitou roli například při upozorňování na případy porušování lidských práv, ale otázka změny režimu od autoritativního k demokratickému, jež vyžaduje subjekty s masovou lidovou podporou, byla zcela mimo jejich možnosti (blíže v Langohr 2004, 181–204).

V posledních letech bylo možné v jižním a východním Středozeří pozorovat tři souběžné trendy ve vývoji islamismu: radikalizaci, de-radikalizaci a re-radikalizaci.¹⁶ Ve světle deklarovaných cílů evropské zahraniční politiky je logické, že zájmem EU a členských států byla podpora de-radikalizace a obratu k demokracii. Ignorování islamistů ze strany EU oslabovalo ty subjekty a jednotlivce, kteří jsou nositelem trendu islámské demokracie (blíže v Emerson, Kausch a Youngs eds. 2009). Navíc spolupráce s autoritativními režimy oslabila legitimitu EU jakožto podporovatele demokratizace arabských států, optikou islamistické opozice se tímto EU dostala do pozice zahraničního patrona lokálních režimů. Sekuritizace, jež byla odpovědí EU na výzvu islamismu, při níž EU často spoléhala na represivní aparáty režimů, pak podlamovala hodnověrnost EU v jejím důrazu na dodržování lidských práv a vládu zákona. Evropská zahraniční politika svým

obsahem diskreditovala ty nejdůležitější struktury, které plánovala v jižním a východním Středozeří prosazovat.

Ačkoliv byli systematicky ze strany EU ignorováni, islamisté byli klíčem k demokratizaci arabských států. Byli jedinou opoziční politickou silou schopnou zmobilizovat masovou podporu a, což je ještě důležitější, udržet si ji (Carothers a Ottaway eds. 2005, 23). Některé islamistické subjekty zastávaly vůči liberální demokracii ambivalentní postoje, ale bylo obtížné si představit fungující demokracii ve státech jižního a východního Středozeří bez jejich přímé participace. Proces vnitřní transformace od islamismu k islámské demokracii stále není u mnoha subjektů dokončen, avšak i křesťansko-demokratickým stranám v Evropě trvalo desítky let, než se plně přizpůsobily fungování v demokratickém prostředí (Carothers a Ottaway eds. 2005, 168). Pro dokončení této transformace bylo třeba vytvořit podmínky a v tomto ohledu mohla Unie sehrát zcela zásadní roli, jak ukázal případ Turecka. Avšak EU neprojevila ochotu k dostatečně silné kritice autoritativních režimů v případech, kdy represe vyháněla islamisty z politické sféry, což výmluvně demonstrovalo například tažení Mubárakova režimu proti Muslimskému bratrstvu, ani k odsouzení vojenského puče v Egyptě v červenci 2013. Takový postoj napomáhá zpětně re-radikalizaci některých elementů v islamistických stranách a hnutích, pokud dojdou k závěru, že cesta politické participace je uzavřená.

Příklad Turecka a AKP dokazuje, že strana s kořeny v islamismu se může stát nositelem struktur prosazovaných EU – demokracie, pluralismu, lidských práv a dalších. Avšak tento příklad má pro arabské státy středozeří pouze omezenou platnost, vzhledem k odlišnému postavení Turecka jakožto kandidátské země na vstup do EU. Pro tyto státy je možnost vstupu do EU, nejefektivnějšího nástroje evropské zahraniční politiky, vyloučena. To ovšem neznamená, že EU nemá celou škálu možností, jak napomoci zemím procházejícím tranzicí politického systému či podpořit opozici proti autoritativním režimům v oblasti. Naproti tomu existuje řada témat, ve kterých EU může spolupracovat s islamistickými politickými subjekty a islámskou občanskou společností. Islamisté jsou klíčem k dosahu zahraniční politiky EU na společenskou a individuální úroveň, proto spolupráce s nimi může být mimořádně užitečná pro přenos struktur mezi řadové obyvatele arabských zemí. Spolupráce s islamisty na společenské úrovni umožňuje EU posílit legitimitu svých zahraničněpolitických aktivit. Konečně dialog a spolupráce s islamisty může přinést nový impulz pro řešení některých vleklých konfliktů v oblasti.

Těsně sepětí¹⁷ většiny islamistických stran a hnutí s islámskou občanskou společností, jež představuje podstatnou část občanské společnosti v zemích arabského

16) V souladu s naší definicí umírněného islamismu považujeme pohyb na ose radikalizace – de-radikalizace – re-radikalizace závislý na dvou proměnných: vztahu k legitimitě násilí jako prostředku politického působení a (ne)uznání politického pluralismu.

17) Islamisty bylo v tomto případě možné do roku 2011 považovat za skutečné tribuny lidu, byť samozřejmě nemohli hovořit za všechny. Jejich obhajoba vlastních, autentických řešení a kritika západního kolonialismu a neokolonialismu nacházela širokou pozitivní odezvu i mimo islamistické politické milieu.

Středozeemí, nabízí pro EU šanci aktivně působit svou zahraniční politikou na společenské úrovni. EU tím má možnost zasadit se o upevnění respektu k lidským právům, svobodě projevu a podpořit občanský aktivismus s demokratickým nábojem, což je mimořádně důležité i pro úspěch politických reforem. Působení na společenské a individuální úrovni dává EU možnost aktivně ovlivňovat vývoj i ve více represivních režimech, kde jsou islamisté vytlačováni z politické sféry, a je neméně důležitá i v zemích, které procházejí tranzicí. Organizačně je islámská občanská společnost připravena, dialog a spolupráce s EU by překrývala a doplňovala současné aktivity EU podporující socioekonomický rozvoj (blíže viz Youngs 2004). Takový postup by nepochybně pomohl napravit i notně oslabenou legitimitu evropské zahraniční politiky v oblasti.

5. Evropská zahraniční politika a Tunisko

Geografická pozice Tuniska, jeho blízkost od břehů Itálie a periferní postavení mezi arabskými státy, podtrhuje důležitost EU a její zahraniční politiky pro tuto zemi. Tunisko souběžně nedisponuje ložisky fosilních paliv a je vzdálené od blízkovýchodního konfliktu, zahraniční politika EU v tomto případě prakticky nečelí konkurenci jiných světových či regionálních mocností. Tyto faktory nepochybně sehrály roli v rozhodování obou tuniských prezidentů orientovat se na Francii a následně aktivně participovat v evropských zahraničněpolitických aktivitách. Tunisko do jisté míry zakládá svou zahraničněpolitickou identitu na otevřenosti iniciativám evropské zahraniční politiky, chce se stát modelovým příkladem spolupráce mezi EU a arabskými státy, od čehož očekává privilegované postavení mezi partnery EU ve středozeemní oblasti. Vztahy mezi EU a Tuniskem a postavení Tuniska v rámci evropských zahraničněpolitických iniciativ v jižním a východním Středozeemí v období 1995–2011 rovněž dokumentují erozi evropské strukturální zahraniční politiky a vzájemně provázanou podporu a závislost na kooperaci s autoritativním režimem s fobií z islamismu.

Tuniská republika, která od zisku nezávislosti na Francii roku 1956 až do ledna 2011 poznala jen dva vůdce – Habíbu Búrgíbu a Zín al-Ábidín Ben Alího, byla vystavěna jako sekulární¹⁸, autoritativní stát řízený prezidentem a vládou stranou. Ben Alí, profesně důstojník vojenské policie (Anderson 2011, 323), se dostal do čela režimu nekrvavým převratem v listopadu 1987, kdy jako premiér a člen vnitřního kruhu režimu sesadil stárnoucího a zřejmě ne zcela psychicky zdravého Búrgíbu. Ben Alí po získání moci vystupoval jako stoupenec politického pluralismu, sám hovořil o „nové éře“ Tuniska, což zavdávalo příčinu k nadějím, že elity nového režimu upřednostňují demokratizaci země.

18) Ač režim od 80. let, podobně jako další arabské „sekulární“ režimy, užíval v rámci boje proti islamistům islámskou frazeologii, podporoval výstavbu mešit, náboženský obsah v masmédiích a symbolickou arabsko-islámskou identitu země a participoval tak na už zmíněné „soutěži v islamizaci“ (Enhaili 2010, 394–395).

Namísto demokratizace však nabral nový tuniský režim silně autoritativní podobu, která v mnohém předstihla jeho předchůdce Búrgíbu. Ben Alímu se podařilo vybudovat politicky zcela uzavřený, represivní systém, jež se ekonomicky orientoval na spolupráci s EU (především Francií) a neoliberalní tržní reformy. Z těch profitovali především velcí vlastníci půdy a městská buržoazie, kteří se také stali největšími oporami režimu (King 2003, 5). Vůči opo- nentům byla používána kombinovaná taktika represe a kooptace, časté byly případy věznění, mučení a poprav, především v 90. letech.¹⁹ Uplatňovala se přísná cenzura médií. Ekonomicky došlo k prudkému rozvoji pobřežních oblastí, které těžily z rozvoje turistiky, avšak další oblasti stagnovaly a jejich rozvoji nebyla věnována patřičná pozornost. Mezi řadovými Tunisany nacházelo odezvu přirovnání, používané islamisty, že země se prostituje výměnou za devizy od turistů (Anderson 2011, 322). Jednou z charakteristik režimu byla obrovská korupce nejvyšších představitelů země, svázaných rodinnými vazbami, čehož byla personifikací manželka prezidenta Ben Alího, Lejla Trabelsí, jejíž chamtivost a nevybíravé praktiky se staly pověstnými. Jak odhalil server WikiLeaks, americký velvyslanec v Tunisku hlásil v roce 2006, že více než polovina tuniských podnikatelských elit je osobně svázaná s Ben Alím prostřednictvím jeho třech dospělých dětí, sedmi sourozenců a dalších deseti sourozenců jeho manželky Lejly (Anderson 2011, 322).

Od začátku 90. let se Ben Alí soustředil na likvidaci dvou nejsilnějších opozičních sil, jež měly potenciál vzdorovat rostoucímu autoritářství režimu, kterými byly nezávislé odbory a islamisté. Vzhledem k tématu studie se budeme věnovat pouze střetu s tuniskými islamisty. Tuniské islamistické hnutí má své počátky v 70. letech, chronologicky tak odpovídá obdobnému vývoji ve většině zemí jižního a východního Středozeemí. Jeho nejvýznamnějšími osobnostmi byli Rášid Ghannúš²⁰ a Abd al-Fatáh Múru, oba se také podíleli na vzniku hlavní ilegální islamistické formace v 80. letech. Búrgíbuův režim toto hnutí pronásledoval, vedoucí představitelé se záhy ocitli ve vězení, některým dokonce hrozil trest smrti. Naděje pro ně paradoxně představoval státní převrat, který provedl budoucí

19) Amnesty International: Tunisia: Human Rights in Republic of Tunisia, <http://www.amnesty.org/en/region/tunisia>, 6. 9. 2013.

20) Ghannúšho ideový vývoj nebyl přímočarý. Na rozdíl od tradicionalisty Abd ul-Fatáha Múru Ghannúšho nejprve zaujaly ideje pan-arabismu a arabského socialismu, které ho zavedly přes Egypt až do Damašku, kde studoval filozofii. Zde zažil arabské fiasko ve válce s Izraelem roku 1967, které bylo podle jeho samého rozhodujícím bodem myšlenkového obratu směrem k „autentickým“ odpovědím, k islamismu. Vliv měl i jeho pobyt a studia v Evropě, kde poznal tíživé ekonomické a duchovní postavení mnoha členů tuniské diaspory. Ghannúšho vzdělání a životní a studijní zkušenosti z arabských zemí a Francie se odrážejí i v jeho pojetí islamismu, které bylo vždy méně dogmatické než u mnoha jeho soupeřů z tuniských islamistických formací (blíže viz Esposito a Voll 2001, 91–117; Tamimi 2001).

prezident Ben Alí. Ten propustil na svobodu islamistické předáky, včetně Ghannúšího, a přislíbil uspořádat svobodné a spravedlivé volby. Islamisté se přejmenovali na Hnutí obrody (Mouvement de la Renaissance, *harakat an-nahda*), aby formálně respektovali zákaz politických stran založených na náboženském základu, což ovšem nepřineslo legalizaci ze strany režimu. Voleb v roce 1989 se proto islamističtí kandidáti účastnili jako nezávislí, přesto dokázali získat 17 procent hlasů, což bylo považováno za solidní úspěch (Enhaili 2010, 397).

Volební úspěch islamistů, v tíživé atmosféře, jak pro vládu tak pro sekularisty, narůstajícího vlivu Islámské fronty spásy v Alžírsku a aktivit islamistických militantů z Islámské skupiny v Egyptě, vedl režim k přehodnocení tolerance Hnutí obrody a ke stupňujícímu se úderu proti jejím předákům a aktivitám. Zatčeny a mučeny byly tisíce islamistických aktivistů, Ghannúší opustil zemi a odešel do londýnského exilu, Múru byl opakovaně vězněn. Během první poloviny 90. let bylo islamistické hnutí v Tunisku rozvráceno represivními akcemi režimu, který měl ve svém tažení podporu mnoha sekulárně smýšlejících Tunisů, levice i ženských organizací (Enhaili 2010, 397). Ben Alí ospravedlňoval zásah proti Hnutí obrody vývojem v Alžírsku, údajnou hrozbou, kterou měli islamisté představovat pro sekularismus, práva žen a menšin a kulturní a sociální rozmanitost země. Dramatický vývoj v severní Africe na počátku 90. let a rozhodnost především řadových členů Hnutí obrody při prosazování islamistické agendy skutečně vzbuzovaly obavy, zda svobodné volby a demokracie nejsou jen záminkou islamistů jak uchvátit moc.²¹ Na druhou stranu nelze opomíjet významné strukturální rozdíly mezi Alžírskem a Tuniskem, islamistickými hnutími v těchto zemích a neoddiskutovatelné zločiny tuniských bezpečnostních složek při likvidaci Hnutí obrody. Daní za likvidaci islamistické „hrozby“ byla plná konsolidace represivního autoritativního systému od poloviny 90. let, z čehož Ben Alí a režimní elity těžily až do revoluce v lednu letošního roku.

Autoritativní povaha Ben Alího režimu a represivní postup, který tuniská vláda zvolila od začátku 90. let proti opozici – za strany islamistů, odborů nebo levice, neměly vliv na vývoj vztahů mezi EU a Tuniskem. Tunisko bylo prvním státem jižního a východního Středozeří, se kterým EU uzavřela asociační dohodu (v červnu 1995), přičemž EU v oficiálních dokumentech chválí jeho aktivní, konstruktivní postoj v rámci Euro-středozeřího partnerství a Evropské politiky sousedství. Rovněž bylo úspěšným příjemcem financí z programů MEDA a posléze z Evropského sousedského a partnerského nástroje. Tunisko se také podílelo na Evropské iniciativě pro demokracii a lidská práva, jež měla podporovat rozvoj občanské společnosti, v konečném důsledku pak demokracie a respektu k lidským právům.²² K vynikající úrovni vztahů mezi EU a Tuniskem se pojily silné

vazby Ben Alího režimu na Francii, která také hájila tuniskou vládu při občasných kritice autoritářství, represí a celkové atmosféry nesvobody v zemi ze strany poslanců Evropského parlamentu. Obecně řečeno, Tunisko bylo pro EU vzorovým partnerem v severní Africe. Autoritářství, porušování lidských práv a obrovská systémová korupce nebyly na překážku modelové spolupráce mezi oběma partnery, kterou opakovaně vyzdvihovaly dokumenty EU (například Evropská komise 2004a; Evropská komise 2004b).

Oficiální dokumenty politiky sousedství, jako například Strategický dokument pro léta 2007–2013 a Národní indikativní program 2007–2010 (Evropská komise 2007) či poslední zpráva o dosaženém pokroku při implementaci akčního plánu (Evropská komise 2010) před revolucí v lednu 2011, sice upozorňovaly na pomalý pokrok v oblastech demokratizace, respektu k lidským právům nebo svobody slova. Činily tak ovšem formulacemi, které zakrývaly skutečnou povahu tuniského režimu, založeného na absolutní koncentraci moci v rukou prezidenta Ben Alího a úzkého vnitřního kruhu režimu, represích vůči oponentům a degradaci Tunisů na omezené „orientálce“, příliš primitivní na to, aby jim mohly být svěřeny svobody, se kterými neumějí zacházet (Penner Angrist 2011, 76–77). Navíc vytvářely dojem pokroku, byť pomalého, a vůle na straně tuniských autorit řešit „nedostatky“.

Ve svém důsledku evropská zahraniční politika zefektivnila úsilí tuniských autorit o depolitizaci veřejné sféry. Vládnoucí režim svým poddaným zdůrazňoval, že země nepotřebuje zásadní změny, ale lepší management. Priorita byla jednoznačně dávana ekonomickým otázkám. Tento přístup byl uplatňován i v politické a sociální sféře, kde měly zlepšení přinést manažerská řešení a technicistní reformy. Evropské zahraničněpolitické iniciativy v oblasti politické reformy, demokratizace a lidských práv se úzkostlivě vyhýbaly zapojení aktérů, kteří nebyli vládnoucím režimem považováni za loajální, spolehlivé či dostatečně bezvýznamné (tzv. *třetí síla*). Skutečnou opozici, již byli v tuniském kontextu islamisté a část levice, evropské aktivity ignorovaly. Tím, že evropská zahraniční politika umírněně islamisty ignorovala a nesnažila se jim pomoci vytvářet podmínky pro jejich působení, se EU vzdala užitečných partnerů při prosazování obsahu unijní strukturální zahraniční politiky, a to na společenské i státní úrovni.

Evropská zahraniční politika ignorováním skutečné opozice vůči Ben Alímu promarnila efektivní nástroj pro nátlak na vládnoucí režim a svým celkovým přístupem i šanci na větší pluralismus v Tunisku, jež se částečně otevřela na přelomu 80. a 90. let. Společně s tím jí také unikla šance importovat jí prosazované struktury mezi řadové Tunisany, především ve městech, kde se nachází základna podpory islamistického hnutí. Bez evropské podpory umírněným islamistům nezbyly jiné cesty než depolitizace, exil

21) V rámci volební strategie, ze které byli islamisté kritiky často podezříváni, ve smyslu: „jeden člověk, jeden hlas, jen jednou“.

22) Zde je nutné zdůraznit, že EU neústupně ignorovala islámskou občanskou společnost

a její reprezentanty, do programů rozvoje občanské společnosti byly zahrnuty jen ty organizace, které neprovokovaly režim a neuzívaly islámskou symboliku.

nebo Ben Alího žaláře a mučírny. Tento postup měl negativní vliv na efektivitu evropské strukturální zahraniční politiky, pro niž je legitimita zásadním předpokladem. Ve skutečnosti byl kladen velký důraz na to, aby se předešlo jakékoliv destabilizaci vládnoucího režimu. Především Francie byla silným spojencem a obhájcem Ben Alího zájmů v Bruselu.²³ V éře narůstající sekuritizace vztahů mezi EU a jižním a východním Středozezemím Tunisko plně spolupracovalo s EU v boji proti ilegální migraci a terorismu, což byly pro evropské partnery prioritní otázky. Tímto neupřímným rozporem mezi deklarovanými a skutečnými zahraničněpolitickými zájmy²⁴ ale EU diskreditovala svoji zahraniční politiku v očích řadových Tunisů a podlomila tak svou strukturální zahraniční politiku v bezprostředním sousedství Unie.

Epilogem za evropskou zahraniční politikou v období 1995–2011 vůči Tunisku se staly svobodné a soutěživé volby v říjnu 2011, jejichž uspořádání umožnilo lednové svržení prezidenta Ben Alího. Tunisové se 23. října 2011 dostavili do volebních místností ve velkém počtu, aby více než jeden a půl milionu z celkových čtyř milionů a tři set tisíc hlasujících odevzdal svůj hlas pro islamistické Hnutí obrody.²⁵ Kdysi démonizovaná an-Nahda tak získala 37 % hlasů a právo sestavit vládu, premiérem se stal Hamádí al-Džibálí, islamistický aktivista a dlouholetý politický vězeň Ben Alího režimu.²⁶ Catherine Ashtonová, vysoké představitelce Unie pro zahraniční věci a bezpečnostní politiku, a Štefanovi Fülemu, komisaři pro rozšiřování EU a politiku sousedství, nezbylo než po blahopřát Hnutí obrody jménem celé Unie k jasnému vítězství (European Union External Action Service 2011). Politická formace, kterou tuniský *ancien régime* popisoval jako hrozbu pro Tunisko a používal pro zdůvodnění represí – a EU se s tímto hodnocením plně ztotožnila – získala největší důvěru Tunisů jakožto záruka dalšího vývoje země. První svobodné volby v tuniské historii tímto podtrhly propast mezi hodnocením situace v EU a jejich členských zemích a na jižních a východních březích Středozezemí.

23) *A to dokonce i v situaci, kdy Ben Alího režim byl už téměř Tunisany svržen. Francouzská ministryně zahraničí Michele Alliot-Marie dokonce 11. ledna, tři dny předtím, než Ben Alí uprchl ze země, nabízela tuniským autoritám francouzskou policejní pomoc při potlačování demonstrací (blíže viz Pape 2011).*

24) *Tunisové tento rozpor mezi evropskou rétorikou a akcemi, nebo nyní mezi tuniskými očekáváními a reálnou evropskou pomocí při tranzici země běžně nazývají décalage (blíže viz Khakee 2011).*

25) *Tunisia Live (2011): Final Results of Tunisian Elections Announced, <http://www.tunisia-live.net/2011/11/14/tunisian-election-final-results-tables>, 6. 9. 2013.*

26) *Aljazeera: Tunisia set to appoint new prime minister, <http://www.aljazeera.com/news/africa/2011/11/20111119191238366382.html>, 6. 9. 2013.*

6. Závěr

Revoluční události roku 2011 uzavřely zatím nejvýznamnější periodu evropské zahraniční politiky v oblasti arabského Středozezemí. Vliv evropské zahraniční politiky v daném období plynul z rozsáhlé strukturální síly, již Unie ve Středozezemí disponovala. Hlavní síla evropské zahraniční politiky nespočívala v tradičních, dominantních dimenzích zahraniční politiky, jako jsou například materiální a krátkodobé cíle, vojenský aspekt bezpečnosti a vojenské nástroje, reakce na aktuální události, konflikty a krize atd., což v souhrnu označujeme konvenční zahraniční politikou. Z důvodu konvenční slabosti a strukturální síly byly silnými stránkami evropské zahraniční politiky další, nezřídka opomíjené dimenze zahraniční politiky, jež v souhrnu nazýváme strukturální zahraniční politikou. Unie úspěšně využila strukturální zahraniční politiku v regionu střední a středovýchodní Evropy, ve státech, které se roku 2004 staly členy EU. S jistým zpožděním se snažila podobným způsobem transformovat i další oblasti v sousedství Unie, mimo jiné i v oblasti jižního a východního Středozezemí. Tam však nemohla využít stejných instrumentů, jako v případě střední a středovýchodní Evropy, a také tam čelila konkurenci dalších strukturálních sil.

Argumentujeme, že ve středozemní oblasti EU čelila decentralizované strukturální síle islamismu, jež představuje jednu z největších výzev pro zahraniční politiku EU v krátkodobém i dlouhodobém smyslu a to především ve smyslu strukturálních sil.

Islamismus se projevuje v mnoha rozmanitých podobách, ale vždy je mu vlastní přesvědčení, že islám poskytuje odpověď na problémy, kterým čelí společnosti v arabských středozemních státech. Svě struktury se snaží derivovat z (mnohdy domnělé) islámské tradice, proto jsou často odlišné od těch, které nesla evropská zahraniční politika. Z hlediska cílů evropské zahraniční politiky měl mimořádný význam obrat významné části islamistů k demokracii a pluralismu. Tato část islamistů začala prosazovat struktury podobné těm, které jsou obsahem strukturální dimenze evropské zahraniční politiky. Některé subjekty zašly v tomto obratu tak daleko, že popírají základní postuláty pro islamismus typické a je na místě hovořit o nástupu post-islamismu. Takový vývoj byl v souladu s deklarovanými cíli evropské zahraniční politiky. Avšak zahraniční politika EU namísto navázání dialogu a případné spolupráce s umírněnými islamisty naopak islamistické politické subjekty i islámskou občanskou společnost důsledně ignorovala nebo se je snažila izolovat a oslabit.

Dialog mezi EU a islamisty se omezoval na neformální a nekonzistentní kontakty. Argumentujeme, že dialog a spolupráce Unie s islamisty mohly evropské zahraniční politice přinést větší legitimitu, z důvodu popularity a endogennosti islamistických formací, a větší efektivitu, díky přímému dosahu na individuální a společenskou úroveň. Deklarovaný záměr demokratizace arabských režimů nebyl představitelný bez zapojení islamistických politických subjektů a islámské občanské společnosti. Islamistické politické subjekty byly jako jediné z opozičních sil ve zkoumaném období 1995–2011 schopné mobilizovat masovou podporu a také si ji udržet. Nicméně spolupráce s islamisty se stala obětí vzrůstající sekuritizace vztahů mezi EU a jižním a východním Středozezemím a pokusem zcela

upustit od strukturální dimenze a omezit unijní zahraniční politiku na ekonomickou oblast a boj proti ilegální migraci a terorismu. Nutnost spolupráce s umírněnými islamisty vzrůstající měrou připouštěly i oficiální dokumenty EU a její představitelé. Avšak na základě předložených důkazů lze konstatovat, že reflexe rétoriky nebyla doprovázena reflexí zahraničněpolitických akcí. EU neustále pohlížela na islamismus jako na a priori negativní sílu a vyloučila islamistické subjekty z jakéhokoliv institucionalizovaného dialogu mezi ní a představiteli občanské společnosti z jižního a východního Středozeří. Islamisty nahrazovala nereprezentativními představiteli občanské společnosti, kteří byli závislí na prostředcích Unie a dobré vůli autoritativních režimů, jimž však scházela domácí podpora a tudíž se nemohli stát iniciátory demokratizace. Politika ignorování a zadržování umírněných islamistů byla z hlediska deklarovaných cílů strukturální dimenze evropské zahraniční politiky kontraproduktivní. Oslabovala legitimitu a efektivitu této zahraniční politiky, diskreditovala jí nesené struktury, kladla překážky demokratizaci arabských autoritativních režimů a nepodporovala obrat významné části islamistů směrem k plnému uznání principů demokracie a politického, společenského a kulturního pluralismu.

Případová studie pojednávající o evropské zahraniční politice vůči Tunisku poukazuje na komplikitu této zahraniční politiky při udržování a cílaci místního autoritativního režimu a depolitizaci veřejné sféry v této zemi. Evropská zahraniční politika odmítala dialog a spolupráci s režimem pronásledovanými islamistickými formacemi, především Hnutí obrody, a s islámskou občanskou společností. Naopak po celé období 1995-2010 Unie udržovala vynikající vztahy s režimem prezidenta Ben Alího, přičemž se vyhýbala jakémukoliv užití negativní kondicionality při kritice autoritářství, korupce a hrubého porušování základních lidských práv tuniskými autoritami. Režim těžil ze spolupráce s Unii implementací jí navržených opatření, které nic neměnily na povaze politického systému, jen zefektivňovaly jeho fungování. Výsledkem byla ztráta legitimacy evropské zahraniční politiky a diskreditace jí nesených struktur. Rostoucí odcizení evropské zahraniční politiky a Tunisanů podtrhla úspěšná lidová revoluce v lednu 2011, jež šokovala Unii a její členské státy, především Francii, a následně přesvědčivě vítězství islamistické Strany obrody v prvních svobodných volbách tuniské historie.

Použité zdroje

Literatura

- ANDERSON, Lisa (2011): Demystifying the Arab Spring: Parsing the Differences Between Tunisia, Egypt, and Libya. In: Council on Foreign Relations: *The New Arab Revolt*. New York: Council on Foreign Relations, s. 320–328.
- ASSEBURG, Muriel a BRUMBERG, Daniel (eds.) (2007): *The Challenge of Islamists for EU and US Policies: Conflict, Stability and Reform*. Stiftung Wissenschaft und Politik (http://www.swp-berlin.org/common/get_document.php?asset_id=4539, 6. 9. 2013).
- AYOUB, Mohammed (2005): The future of political Islam: The importance of external variables. *International Affairs*, roč. 81, č. 5, s. 951–961.
- AZZAM, Maha (2006): Islamism revisited. *International Affairs*, roč. 82, č. 6, s. 1119–1132.

- BURGAT, Francois (2009): Europe and the Arab World: The dilemma of recognizing counterparts. *International Politics*, roč. 46, č. 5, s. 616–635.
- CAROTHERS, Thomas a OTTAWAY, Marina (eds.) (2005): *Uncharted Journey: Promoting Democracy in the Middle East*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace.
- CINAR, Menderes (2006): Turkey's Transformation Under the AKP Rule. *The Muslim World*, roč. 96, č. 3, s. 469–486.
- EMERSON, Michael, KAUSCH, Kristina a YOUNGS, Richard (eds.) (2009): *Islamist Radicalisation: The Challenge for Euro-Mediterranean Relations*. Centre for European Policy Studies (<http://www.ceps.be/ceps/download/1672>, 6. 9. 2013).
- ENHAILI, Aziz (2010): Tunisia. In: Rubin, Barry (ed.): *Guide to Islamist Movements*. New York: M. E. Sharpe, s. 391–406.
- ESPOSITO, John L. a VOLL, John O. (2001): *Makers of Contemporary Islam*. Oxford: Oxford University Press.
- GOLDSTEIN, Joshua S. a PEVEHOUSE, Jon C. (2006): *International Relations*. New York: Longman Publishing Group.
- HALLIDAY, Fred (2005): *The Middle East in International Relations: Power, Politics and Ideology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HILL, Christopher a SMITH, Michael (2005): *International Relations and the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
- HOLSTI, Kalevi J. (1995): *International Politics: a framework for analysis*. New Jersey: Prentice Hall.
- KAUSCH, Kristina a YOUNGS, Richard (2009): The end of the 'Euro-Mediterranean vision'. *International Affairs*, roč. 85, č. 2, s. 963–975.
- KEPEL, Gilles (2002): *Jihad: The Trail of Political Islam*. Cambridge: I. B Tauris.
- KEUKELEIRE, Stephan (2002): *Reconceptualizing (European) Foreign Policy: Structural Foreign Policy*. Institute for International and European Policy (<http://soc.kuleuven.be/ieeb/docs/0209-SK-ECPR.pdf>, 6. 9. 2013).
- KEUKELEIRE, Stephan (2008): *The Foreign Policy of the European Union*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- KHAKKEE, Anna (2011): *Tunisia's democratisation: is Europe rising to the occasion?* Fundación para las Relaciones Internacionales y el Diálogo Exterior (FRIDE) (http://www.fride.org/download/PB_80_Tunisia_democratisation.pdf, 6. 9. 2013).
- KING, Stephen J. (2003): *Liberalization against Democracy: the local politics of economic reform in Tunisia*. Bloomington: Indiana University Press.
- LANGOHR, Vickie (2004): Too Much Civil Society, Too Little Politics: Egypt and Liberalizing Arab Regimes. *Comparative Politics*, roč. 36, č. 2, s. 181–204.
- MANDAVILLE, Peter (2007): *Global Political Islam*. New York: Routledge.
- MINGST, Karen (1999): *Essentials of International Relations*. New York: W.W Norton and Company.
- PAPE, Eric (2011): Le Scandal. *Foreign Policy* (http://www.foreignpolicy.com/articles/2011/02/25/le_scandal, 6. 9. 2013).
- PENNER ANGRIST, Michele (2011): Morning in Tunisia: The Frustration of the Arab World Boil Over. In: Council on Foreign Relations: *The New Arab Revolt*. New York: Council on Foreign Relations, s. 75–80.
- SHIMKO, Keith L. (2008): *International Relations: Perspectives and Controversies*. Boston: Wadsworth Publishing Company.
- TAMIMI, Azzam S. (2001): *Rachid Ghannouchi: A Democrat Within Islamism*. Oxford: Oxford University Press.
- YOUNGS, Richard (2004): *European Policies for Middle East Reform: A Ten Point Action Plan*. The Foreign Policy Centre (<http://fpc.org.uk/fsblob/199.pdf>, 6. 9. 2013).
- YOUNGS, Richard (2006): *Europe's flawed approach to Arab democracy*. Centre for European Reform (www.cer.org.uk/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2011/essay_youngs_arab_democracy-1423.pdf, 6. 9. 2013).

Prameny

European Union External Action (2011): *Joint statement by Catherine Ashton, High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy, and Commissioner Štefan Füle, on the Constituent Assembly Elections in the Republic of Tunisia* (http://www.eeas.europa.eu/delegations/egypt/press_corner/all_news/news/2011/20111101_4_en.htm, 6. 9. 2013).

Evropská komise (2003): *Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours* (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/como3_104_en.pdf, 9. 6. 2013).

Evropská komise (2004a): *Country report: Tunisia* (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/tunisia_enp_country_report_2004_en.pdf, 6. 9. 2013).

Evropská komise (2004b): *EU/Tunisia Action Plan* (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/tunisia_enp_ap_final_en.pdf, 6. 9. 2013).

Evropská komise (2007): *Strategy Paper 2007-2013 & National Indicative Programme 2007-2010* (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_nip_tunisia_summary_en.pdf, 6. 9. 2013).

Evropská komise (2010): *Mise en oeuvre de la politique européenne de voisinage en 2009. Rapport de Suivi Tunisie* (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/progress2010/sec10_514_fr.pdf, 6. 9. 2013).

Evropský parlament (2007): *European Parliament resolution of 10 May 2007 on reforms in the Arab world: what strategy should the European Union adopt?* (<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2007-0179+0+DOC+XML+Vo//EN>, 6. 9. 2013).

Freedom House (1994): *Freedom in the World: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties 1993-1994*. New York: Freedom House.

Rada Evropské unie (2004): *EU Strategic Partnership with the Mediterranean and the Middle East* (<http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/Partnership%20Mediterranean%20and%20Middle%20East.pdf>, 6. 9. 2013).

Rada Evropské unie (2005): *The European Union Strategy for Combating Radicalization and Recruitment to Terrorism* (<http://register.consilium.eu.int/pdf/en/05/st14/st14781-re01.en05.pdf>, 6. 9. 2013).

Internetové zdroje

Aljazeera: *Tunisia set to appoint new prime minister*, <http://www.aljazeera.com/news/africa/2011/11/20111119191238366382.html>, 6. 9. 2013.

Amnesty International: *Tunisia: Human Rights in Republic of Tunisia*, <http://www.amnesty.org/en/region/tunisia>, 6. 9. 2013.

Le Monde: *Nicolas Sarkozy félicite la Tunisie d'avoir „autant avancé sur la voie de la tolérance“*, http://www.lemonde.fr/afrique/article/2008/04/30/nicolas-sarkozy-felicite-la-tunisie-d-avoir-autant-avance-sur-la-voie-de-la-tolerance_1040337_3212.html, 6. 9. 2013.

National Democratic Institut: *Morocco*, <http://www.ndi.org/morocco?page=0%2Co>, 6. 9. 2013.

Tunisia Live (2011): *Final Results of Tunisian Elections Announced*, <http://www.tunisia-live.net/2011/11/14/tunisian-election-final-results-tables>, 6. 9. 2013.

Summary

The aim of this work is to analyze the relationship between European foreign policy in the area of Arab Mediterranean and Islamism during the period from November 1995 until January 2011, when the revolutionary events dubbed the "Arab Spring" concluded one era of European engagement in this area. It concentrates on the relation of European foreign policy to authoritative regimes in Arab countries, to the opposition powers -- particularly those using Islamic symbolism -- and to civil society. This work views the European Union and Islamism as structural powers. Structures in this context are comparatively stable organizational principles and rules, and structural power is endowed with the authority and capacity of setting down the rules of a game and determines how others will play this game. As stated above, this approach enables European foreign policy, perceived in the conventional and structural foreign policy continuum, in terms of Stephen Keukeleire's definition to cover sometimes neglected foreign policy dimensions.

We argue that the main strengths of European foreign policy do not lie in traditional and usually dominant dimensions of foreign policy, such as material and short-term goals, military aspects of security and military instruments, reaction to immediate events such as conflicts and crises etc. which we call conventional foreign policy. Due to conventional weakness, the added value of the European foreign policy is what we call structural power and structural foreign policy based on relevant but often neglected dimensions of foreign policy. The EU had developed and successfully used the structural foreign policy in the region of Central and Eastern Europe (CEE), which in May 2004 became member states. However, in the Arab Mediterranean, the EU cannot use the same instruments as in the case of CEE and it is also facing competition from other structural powers there.

In the Mediterranean region, European foreign policy has faced a decentralized structural power known as Islamism. Islamism is manifested there in many different forms with perhaps the only common link being the conviction that Islam provides the answer to the problems facing Arab societies in the Mediterranean. Its structure is derived from (often putative) Islamic tradition and, therefore, they are often different from those which have been practiced by European foreign policy. Islamism is one of the biggest challenges for European foreign policy in the short and long term, especially in a structural sense.

The significant turnover of Islamist formations to democracy and pluralism has been of paramount importance for European foreign policy. Many Islamists have begun to embrace structures similar to those of the structural dimension of European foreign policy. This has been in line with the declared objectives of European foreign policy. But instead of dialogue and cooperation with moderate Islamists, European foreign policy has consistently ignored or sought to isolate and weaken all Islamist political forces and Islamic civil society. The EU has constantly regarded Islamism as a negative power, a priori, and excluded all representatives of the Islamist current from any institutionalized dialogue. Islamists were replaced by unrepresentative representatives of civil society who were dependent on both the resources of the Union and goodwill of the Arab authoritarian regimes.

However, such marginal political players lacked domestic support and could not be agents of democratization. We argue that such an approach was against declared objectives of European foreign policy and had debilitating influence on its structural dimension. As noted above, the case study dealing with the relation between European foreign policy and Tunisia is included. This study aims to demonstrate inconsistency in European foreign policy when the accentuated priorities of respect for human rights observance and democratization have become a victim of the growing trend of Islamism suppression, when proclaimed stress on stability shrouded cooperation with the oppressive authoritarian regime. Throughout the examined period of 1995–2010, the Union maintained excellent relations with the regime of President Ben Ali despite absence of political freedoms and abundant human right violations in Tunisia, avoiding any use of negative conditionality against it. The result was the loss of legitimacy of European foreign policy and discredit of its structures, particularly democracy. The growing alienation of European foreign policy and Tunisia's public opinion was underscored by popular revolution in January 2011, which shocked the Union and its member states, France in particular, and the subsequent landslide victory of the Islamist party in Tunisia's first free parliamentary elections.

Veronika Kramářeková

Posledný tanec prezidenta Sáliha¹

Abstract

The Arab spring represents one of the most important historical events in the Arab world. The series of uprisings has affected almost every country in the region and brought a possibility for change of old autocratic systems. This paper deals with the Yemeni Arab spring, which was in the media shaped by the events in Egypt and Syria. It analyses the key players of the uprising, both in the regime and the opposition. The article shows that the very period of the Arab spring was not comprised of protests only, but was a complicated power game influenced by external players, mainly by Saudi Arabia and by the tribalized nature of Yemeni society. The Arab spring also brought a possibility for women to participate in public life, which is very limited in this conservative country. Their effort was in a symbolic way rewarded by awarding the Nobel Prize to Tawakkul Karman, one of the most important opposition activists of the Yemeni Arab spring.

Key words: Yemen, Arab spring, protests, tribes, terrorism, role of women, elections

1) Táto štúdia je čiastkovým výsledkom projektu Študentskej grantovej súťaže Západočeskej univerzity v Plzni SGS-2012-030.